

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анатолій ВОЛОБУЄВ
професор кафедри
кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна),
доктор юридичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0002-7635-1160>

ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної російської агресії, яка продовжується уже понад три роки, і періодичного подовження воєнного стану в країні нагальним стало питання про трансформацію кримінального і кримінального процесуального законодавства та його застосування під час війни. Після 24.02.2024 почалися зміни, але вони робилися нашвидку і не завжди мали системний характер – деякі положення потрібно було уточнювати і доповнювати, а щодо деяких є критичні зауваження. Зокрема, це стосується кваліфікуючих обставин окремих видів злочинів, а також запровадження нових складів кримінальних правопорушень. Але виникає й питання, чому, наприклад, кваліфікуючі обставини були застосовані тільки щодо окремих видів злочинів, а щодо інших споріднених – ні.

Підлягала перегляду й низка процесуальних питань з врахуванням того, що на значній частині території країни фактично неможливо стало виконувати всі процесуальні приписи учасниками кримінального провадження без ризику втратити здоров'я або навіть життя. Окрім того, великі труднощі виникли й з отриманням традиційних процесуальних джерел доказів (показань, речових доказів, документів, висновків експертів), що ґрунтувалося на умовах мирного часу. Переміщення великої кількості громадян і державних установ створило великі труднощі для проведення допитів, розшуку і вилученню речей, проведення експертиз та інших слідчих (розшукових) дій. Ці проблемні питання зумовили необхідність оновлення раніше розроблених методик розслідування кримінальних правопорушень.

Методика розслідування кримінальних правопорушень окремих видів (криміналістична методика), як структурний елемент криміналістики, являє собою особливу частину цієї науки. У ній загальні положення щодо проведення слідчих (розшукових) дій, технічних засобів і тактичних прийомів розслідування (криміналістична техніка і тактика) викладаються стосовно окремих видів кримінальних правопорушень, які визначені в Особливій частині Кримінального кодексу України (КК). Тобто наголошується на особливостях їх розслідування з погляду застосування наукових технічних і тактичних положень та практичних рекомендацій під час вирішення завдань, обумовлених особливостями предмета доказування. При цьому кримінально-правова кваліфікація (характеристика) є для них базовою, на якій значною мірою ґрунтуються як теоретичні положення методики розслідування, так і практичні рекомендації. Звичайно, теоретичні розробки і практичні рекомендації формуються в межах приписів Кримінального процесуального кодексу України (КПК).

Тому під час формулювання проблематики в межах теми «Методики розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану» потрібно враховувати ті зміни, які були внесені в КК та КПК України у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією РФ проти України і введенням воєнного стану. Тож КК було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», що зумовлює необхідність розроблення методики розслідування цього виду кримінального правопорушення, яке в частині 1 і 2 вказаної статті кваліфікується як

кримінальний проступок.

Окрім того, усталену систему типових кваліфікуючих ознак було доповнено новою особливо кваліфікуючою ознакою – діяння, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Цією кваліфікуючою ознакою були доповнені норми, викладені у відповідних ч. 4 статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України згідно із Законом України від 03.03.2022 № 2117 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [1]. Цей законодавчий крок пояснюється тим, що в умовах широкомасштабної збройної агресії з боку РФ та запровадження в Україні військового стану особливого значення набуває кримінально-правовий захист права власності. Це було зумовлено тим, що мільйони українців були змушені залишити свої домівки та майно без нагляду, рятуючись від війни, що створило умови для вчинення різних посягань на це майно. Важливо наголосити, що кваліфікуюча обставина вчинення кримінального правопорушення «в умовах воєнного або надзвичайного стану» застосовується тільки тоді, коли зловмисник скористався саме умовами такого стану (наприклад, вчинив крадіжку з покинутого власниками домоволодіння).

Також потрібно зазначити, що в 2022 році була встановлена кримінальна відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, передбачена ст. 201-2 КК України, що зумовило необхідність розроблення відповідної методики розслідування [2].

Істотні зміни у зв'язку з воєнним станом були внесені й в КПК, які стосувалися, зокрема: особливостей внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; особливостей проведення слідчих (розшукових) дій та ін. Окремо потрібно відмітити доповнення КПК України Розділом IX-2 «Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом», який має на меті поширення його юрисдикції на іноземних громадян та осіб без громадянства, які на момент вчинення злочину були підпорядковані та/або діяли з метою здійснення збройної агресії проти України, і має на меті те, щоб жодний воєнний злочинець не уникнув справедливого покарання.

Злочини проти людяства, як вони визначені в пояснювальній записці до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, є найбільш ненависними злочинами, оскільки являють собою серйозний руйнівний вплив на людську гідність, принижують та спричиняють деградацію особистості [3]. Відповідно до ст. 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, поведатися гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії [4]. Є забороненими насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження і тортури. Вони вважаються не ізольованими чи одиничними випадками, а є частиною урядової політики (хоча винні не повинні ідентифікувати себе з цією політикою), або широкого поширення звірства, яке замовчується чи виправдовується урядом чи де-факто владою.

Як було встановлено після деокупації українських територій (міст Буча, Ірпінь, Гостомель, Ізюм), російські військові у спеціально вибраних приміщеннях здійснювали акти тортур, сексуального насильства, вбивств та інших злочинів. Зокрема, слідчі виявили у Херсоні чотири великі слідчі ізолятори, де практикувалося катування, сексуальне насильство та удари електричним струмом по геніталіях. Оскільки свідки з різних місць описують аналогічні методи тортур, є підстави вважати, що за всім цим стоїть російське керівництво – солдати роблять це за наказом [5]. Такий самий висновок роблять і закордонні розслідувачі, які вважають, що росія використовує тортури і зґвалтування як військову стратегію в Україні [6].

Відкриття кримінальних проваджень щодо таких злочинів має особливості, які обумовлені значним проміжком часу між вчиненням злочину і надходженням повідомлення про нього та початком досудового розслідування. Це суттєво впливає на можливості отримання доказів щодо обставин вчинення злочинів російськими військовими, вчиненого на тимчасово окупованих територіях. Але ці можливості залежать також і від характеру первинної інформації про ознаки вчинення тих чи інших злочинів. З урахуванням цього можуть бути виділені дві типові слідчі ситуації: 1) виявлення ознак вчинення злочину у зв'язку із заявою потерпілої особи; 2) виявлення ознак вчинення злочину у зв'язку з безпосереднім їх виявленням, наприклад, під час огляду місць масового поховання загиблих. В обох ситуаціях потрібно невідкладно провести допит потерпілих осіб, в разі наявності передумов провести огляд місця події, вжити заходи щодо виявлення і вилучення речей зі слідами злочинів, встановити і допитати свідків, провести судово-медичну експертизу

потерпілих і речових доказів із слідами біологічного походження [7].

На основі отриманих доказів потрібно організувати розшук та ідентифікацію підозрюваних. Вирішення цього завдання під час розслідування вказаних злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, ґрунтується на використанні результатів зазначених слідчо-розшукових дій і має два напрями. Перший напрям передбачає отримання доступу до аналітичних матеріалів, що стосуються перехоплених розмов військовослужбовців рф, підрозділи яких перебували на території окупованих населених пунктів, де були вчинені злочини. Потрібно виділити також й можливість отримання значної кількості важливої інформації й з відкритих джерел, зокрема соціальних мереж. Тут можливе використання створених в Україні груп журналістських розслідувань типу Bellingcat, яка надає свої пропозиції щодо збереження задокументованого вторгнення росії в Україну шляхом архівування контенту. Йдеться про отримання установчих даних (ПІБ, домашня адреса, телефон, e-mail, фотографії) про запідозрених у вчиненні сексуального насильства на території України військових рф. Так із джерел відкритого доступу отримуються інструменти для розслідування, інформація, необхідна для проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на ідентифікацію підозрюваних.

Другий напрям розшуку та ідентифікації підозрюваних полягає в отриманні установчих даних на російських військовослужбовців, що перебувають у полоні. Він передбачає отримання доступу до відповідної бази даних про цих військових, де, крім протоколів допитів, наявні й інші відомості, які потрібні для проведення слідчих дій. Зокрема, на підставі отриманої інформації про військовополонених та її аналізу можливе пред'явлення для впізнання, отримання біологічних зразків в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України для проведення молекулярно-генетичної експертизи.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях військовослужбовцями та членами інших російських збройних формувань, є справою не тільки правоохоронних органів і судів України, але й усього міжнародного товариства, що передбачає співробітництво з Міжнародним кримінальним судом. Видається, що ця обставина повинна знайти відображення в методиці розслідування, зокрема в криміналістичній характеристиці злочинів проти людства, під час визначення обставин, що підлягають доказуванню, відповідних завдань у разі проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20> (дата звернення: 21.01.2025).

2. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, ХНУВС, 2023. 25 с.

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: <https://minjust.gov.ua/m/mijnarodniy-kriminalniy-sud> (дата звернення: 21.01.2025).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 21.01.2025).

5. Слідчі документують сексуальні злочини на деокупованих територіях - NYT. URL: <https://suspihne.media/353052/> (дата звернення: 21.09.2023).

6. Wang Philip, Lister Tim, Pennington Josh, Chen Heather (15 October 2022). Russia using rape as military strategy in Ukraine: UN envoy. CNN. Retrieved 2 December 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/10/15/> (дата звернення: 21.01.2025).

7. Волобуєв А. Ф. Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2023. Вип. 1(39). С. 39–51. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-39